

Олег СИМКІВ

УКРАЇНСЬКІ ІДЕНТИЧНОСТІ НА ЗЛАМІ ТИСЯЧОЛІТЬ

Суспільно-політичні процеси, які відбуваються в сучасній Україні та Польщі, спонукають істориків, політологів і літературознавців до оцінок нашого спільного минулого й складних національно-культурних процесів на пограниччі. Проблема національних ідентичностей гостро постала в період розпаду соціалістичного табору і залишається однією із ключових до цього часу, адже визначає шлях, яким посткомуністичні країни Центральної Європи рухатимуться в майбутньому. Доволі важко зрозуміти, чим є сучасний тип ідентичності, що формується в Україні і які фактори впливають на його конструювання. Тому актуальними є спроби дослідників окреслити місце України в Європі і охарактеризувати чинники, які формують національну ідентичність. Здебільшого цей аналіз здійснюється за допомогою порівняння із відповідними західними зразками. Так, наприклад, узагальнюючи “карнавал революцій” у Центральній Європі наприкінці 80-х рр. ХХ ст., П. Кені відзначив подібність розгортання антикомуністичної боротьби і певні зв’язки між опозиційними організаціями на кшталт польської “Свободи і миру” та українського “Товариства лева”, вбачаючи в цьому центральноєвропейську належність України¹. З. Бжезінський, який є прихильником євроатлантичної інтеграції посткомуністичних країн, у майбутній об’єднаній Європі відводить Україні місце однієї із частин “критичного ядра європейської безпеки”². Проте він також відзначив, що без формування внутрішнього переконання правильності такої інтеграції, тобто вироблення концепції самоідентичності, орієнтованої на західні цінності, приєднання України до європейських структур буде вкрай важким.

Аналізуючи самоідентичність, слід розрізняти поняття ідентичності культурної і політичної еліти та ідентичності мас. Певна річ, через труднощі, з якими зустрічається дослідник, проблема самоідентичності піддається доволі поверхневому аналізу. Незважаючи на це, надзвичайно актуальним є дослідження літературознавця та Першого радника з питань науки і освіти Посольства Республіки Польща в Україні Олі Гнатюк “Прощання з імперією. Українські дискусії про ідентичність”³. Розуміючи всю складність проблеми, авторка зосереджується на огляді творення ідентичності в сфері культури, відмежовуючись від дискусій, що відбувалися між політиками та істориками. Насамперед О. Гнатюк окреслила теоретичні аспекти самоідентичності, проаналізувала тексти, які поєднують риси літератури, гуманістики і політики (історичні романи, есе, рецензії ін.), здійснивши огляд дискусій українських письменників про самоідентичність та проекти її модернізації. Однією із причин такої постановки проблеми є думка про те, що “новочасну націю витворили література та ідеологія”⁴. Таким чином авторка є прихильником концепції, згідно з якою модерні ідентичності формуються культурною

елітою, а вже тоді, переходячи в політичний обіг, тиражуються та засвоюються масами. Прикладом такого розуміння проблеми є твердження про те, що однією із вагомих причин дезінтеграції радянського тоталітаризму в Центральній Європі та Україні було звернення уваги суспільства на проблеми мови, культури, екології, збереження традицій та заповнення білих плям в історії.

У творах українських літераторів О. Гнатюк знайшла ідеї, які вплинули на формування національної ідентичності. Дослідниця зробила це, аналізуючи способи аргументації, виявляючи певні ідеологічні пристосування або використовуючи порівняння та співставлення. Яскравим прикладом аналізу способів аргументації є дослідження рефлексій О. Забужко, в яких авторка вбачає виразний вплив фемінізму та постколоніалізму⁵. Типовим ідеологічним пристосуванням, за допомогою якого відбувається формування ідентичності, є конструювання нових образів Сходу і Заходу у творчості Ю. Андруховича, який, на її думку, створив власний зразок “тожсамості”, опертий на трактуванні історії південноукраїнської Галичини у зручній для ідеалізації формі⁶. Зацікавлення становищем мови в Україні після проголошення незалежності О. Гнатюк порівняла із аналогічними проблемами у Польщі епохи поділів й початків незалежності в 1918 р.⁷ Ототоження своєї країни із центром Європи, характерне для українців, поляків, чехів чи литовців, авторка визначила виявленням потреби компенсувати відчуття власної периферійності⁸.

Досліджуючи публікації 90-х років, О. Гнатюк зауважила у середовищі українських письменників конфлікт поколіннєвого характеру, який пов’язаний із переконаністю старших літераторів у необхідності культурної автаркії та збереженні українських культурних взірців, виражених в селянській культурі. Натомість письменники молодшого покоління, як-от О. Забужко, М. Рябчук чи Ю. Андрухович, вважали загрозу зросійщення викликом, на який можна відповісти долаанням провінційності української культури або модернізацією концепції національної ідентичності.

Дослідниця бачить три основні концепції “тожсамості”, що активно обговорюються українськими інтелектуальними середовищами. Перша концепція орієнтована на Центральну Європу та Захід; друга наголошує на цивілізаційній місії України, що знаходиться на межі Східної та Західної цивілізацій; третя акцентує увагу на самотності української культури, неможливості будь-яких запозичень та негативному ставленні до інших культур.

Прихильники модернізації культури є ініціаторами європейського проекту української ідентичності, який базується навколо центральноєвропейського міфу та похідної від нього концепції відмінності Галичини від решти України⁹. Представником цього напряму авторка слушно вважає Ю. Андруховича. До радикальніших прихильників концепції О. Гнатюк зараховує В. Костирка, який, на її думку, звинувачує центр і схід України у “зраді” та “недоукраїнськості” через їх “мислення в категоріях держави та відмові від мислення в категоріях етнічних”¹⁰.

Доволі впливовою в 90-х роках і значною мірою дискредитованою у наш час (через використання в політичних дискусіях) була ідея України між Сходом і Заходом, в обговоренні якої брали участь історики І. Шевченко, Я. Дашкевич, О. Толочко, Я. Грицак, а також літератори М. Рябчук, О. Забужко, В. Неборак, В. Шевчук та ін¹¹. Дискурс цієї групи інтелектуалів корелюється від постколоніальних рефлексій

О. Забужко до критики Заходу в творах В. Неборака, проте, на думку О. Гнатюк, їх поєднує тривога за долю України і, як наслідок, переконаність в потребі пристосувати форми української ідентичності та суспільного життя до західних норм¹².

О. Гнатюк з певним застереженням ставиться до світоглядної позиції, яка ґрунтується на несприйнятті будь-яких новацій. Автор відзначила, що до противників модернізації належать літератори з досить протилежними поглядами. До них вона зараховує радикальних націоналістів, письменників з пострадянським світоглядом чи проросійськими орієнтаціями. Незважаючи на відмінності, О. Гнатюк побачила між ними багато спільного: їм притаманні месіанізм, критика просвітницького раціоналізму, вільного ринку та ліберальної демократії (їхня аргументація нерідко спирається на радянські пропагандистські кліше)¹³. На думку Я. Грицака, українські і російські націоналісти вбачають в нації насамперед мовно-етнічну спільноту. Це призводить до схожості їх політичних програм, адже “і одні, й другі, – означає Я. Грицак, – сходяться в тому, що Донбас ніколи не був і не може бути українською територією, а донеччани – українцями”¹⁴.

Дослідження О. Гнатюк узагальнює дискусії між українськими інтелектуальними середовищами. Головний внутрішній конфлікт українського суспільства дослідниця вбачає у відмінностях колективної національної пам’яті, через які дискусії про ідентичність доволі часто набирають геополітичного виміру. Тому більшість сучасних інтелектуалів цілком слушно наголошують на необхідності подолання посткомуністичного і постімперського минулого України. Для реалізації мети літератори створювали нові міфи, а це, на думку Г. Касьянова, є однією з умов формування національної ідентичності¹⁵. Прикладом створених на межі ХХ–ХХІ ст. міфів є розглянуті дослідницею образи Сходу, Заходу, зрадників, зовнішніх ворогів та ін. Проте слід зазначити, що дослідження О. Гнатюк неповне. На нашу думку, авторці варто було б звернути більше уваги на участь в дискусіях про ідентичність істориків, політологів, журналістів та політиків, адже вони, зважаючи на той стан, в якому перебуває сучасна українська література, мають більший вплив на формування суспільної думки.

¹ Див. *Кені Педрик*. Карнавал революції. Центральна Європа 1989 року. – Київ, 2006. – 472 с.

² *Бжезінський З.* Велика шахівниця. – Львів; Івано-Франківськ, 2000. – С. 85.

³ Див.: *Гнатюк О.* Прощання з імперією. Українські дискусії про ідентичність. – Київ, 2005. – 528 с.

⁴ Там само. – С. 18.

⁵ Там само. – С. 379.

⁶ Там само. – С. 304–314.

⁷ Там само. – С. 152.

⁸ Там само. – С. 359.

⁹ Там само. – С. 337.

¹⁰ Там само. – С. 339.

¹¹ Там само. – С. 356–357.

¹² Там само. – С. 423.

¹³ Там само. – С. 455.

¹⁴ *Грицак Я.* Історія двох міст: Львів і Донецьк у порівняльній перспективі // Україна модерна. Спеціальний випуск 2007 Львів–Донецьк: соціальні ідентичності в сучасній Україні. За ред. Я. Грицака, А. Портнова і В. Сусака. – Київ–Львів: “Критика”, 2007. – С. 57.

¹⁵ *Касьянов Г. В.* Теорії нації та націоналізму. Монографія. – Київ, 1999. – С. 284–295.